

## Kirja-arvio

*Pirjo Hiidenmaa*

### Miksi suomalainen kirja ei sähköisty?

Harri Heikkilä: *Tämä ei ole kirja. Sähkökirjan valtavirtaistumisen haasteet*. Aalto-yliopisto 2017.

Mediamuodoista kirja on sähköistynyt kaikkein hitaimmin. Vaikka musiikki, elokuvat ja pelit ovat digitalisoituneet kirja on pysynyt samanlaisena viimeiset 500 vuotta. Miksi näin?

Harri Heikkilä käsittelee graafisen suunnittelun väitöskirjassaan sähkökirjan valtavirtaistumisen haasteita. Tutkimuskysymyksen voi pelkistää näin: miksi sähkökirja ei ole Suomessa edennyt? Yhdysvaltain markkinoilla kirjamyynnin arvosta sähkökirjojen osuus on 24 %, mutta Britanniassa vain 14 %, Espanjassa 1,5 %. Suomesta ei ole vertailukelpoisia lukuja mutta tuskin Espanjaa ohitetaan.

Vaikka kysymys kuulostaa yksinkertaiselta, sen ratkaiseminen vaatii monipuolisen pohjustuksen. Ensimmäinen ongelma syntyy siitä, ettei ole yhtenäistä kuvaa siitä, mitä kaikkea sähkökirjalla tarkoitetaan. Niinpä ei ole vertailukelpoisia tilastojakaan. Suomessa sähkökirjoja tilastoitaessa käsitellään varsinaisia sähkökirjoja, verkkojulkaisuja ja äänikirjoja, mikä puolestaan osoittaa, että sähkökirja yhdistetään ylipäätään digitaaliseen tallennusmuotoon. Muutenkin sähkökirjasta puhuttaessa sekoittuvat keskenään tekniset lukulaitteet ja tiedostomuodot sekä ohjelmisto, jolla kirjaa luetaan.

Yksi Heikkilän keskeisistä teeseistä on se, että sähkökirjan ydinolemus tulkitaan kahdella toisensa poissulkevalla tavalla: toisaalta sähkökirja voidaan nähdä kirjamaisena, toisaalta sähkökirjana pidetään verkkomuotoista esitystä, esimerkiksi hypertekstiä.

Heikkilä kuvaa sähkökirjapuheen monipuolisuuden ja kirjavuuden hyvin perusteellisesti ja johdonmukaisesti, mikä on erinomainen palvelus kaikille kirjan parissa työskenteleville. Jotta sähkökirjasta voisi saada otteen, on operoitava selkeällä määritelmällä. Heikkilä itse hyödyntää omassa määritelmässään painetun kirjan analogiaa: ”sähköinen kirja on kirjaksi suunniteltu arkistoitavissa oleva kirjoitus, jota voidaan lukea medialaitteella” (s. 20). Sähkökirja on siis suljettu, sillä on alku ja loppu, ja Heikkilän mukaan se kuuluu kirjojen kategoriaan, ennemmin kuin tiedostojen tai ohjelmien. Suljettuus erottaa kirjan verkkoaineistosta tai hypertekstistä, jota käytetään selaimella ja joka voi aueta loputtomien linkkien kautta uusiin ja uusiin näkymiin. Se voi myös muuntua jatkuvasti.

Määrittelyn jälkeen Heikkilä selvittää aiemman aiheesta tehdyn tutkimuksen. Sähkökirjaa on tutkittu ennen muuta informaatiotutkimuksen näkökulmasta, mutta myös

mediatutkimuksen, mediatalouden ja psykologian näkökulmasta. Tulokset ja näkökulmat vaihtelevat, sillä tutkimuskysymys voi koskea ylipäätään ruudulta lukemista tai erilaisia käyttäjäryhmiä, erityyppisiä sisältöjä ja lukemistilanteita tai erilaisia teknisiä sovelluksia ja niiden käytettävyyttä. Suomessa sähkökirjatutkimus on koskenut ennen muuta kirjastopalvelujen käyttöä ja sähköistä lukemista yliopistoympäristössä. Nämä ovat erityisiä tilanteita eivätkä koske pelkkää sähkökirjaa vaan ylipäätään sähköisten palvelujen organisointia tai toisaalta opiskeluun liittyviä työtapoja, esimerkiksi muistiinpanojen tekemistä.

Sähkökirjassa kohtaavat sisältö, ohjelmisto, laite ja ekosysteemi (mm. kustantajat, julkaisijat). Jos näitä ei erotella riittävästi, tutkimustuloksissa saadaan hyödyttämiä väitteitä ”sähkökirjan” toimivuudesta tai toimimattomuudesta.

Valtavirtaistumisen tutkimus vaatii tutkimusasetelman, jossa teknologisten uudennosten leviämistä tarkastellaan johdonmukaisella tavalla. Alkajaisiksi Heikkilä esittelee erilaiset teknologisten uudennosten leviämismallit: teknologisesta determinismistä konstruktionismiin ja rationaalisten kuluttajien valintoihin. Hänen oma teoriakehikonsa on diffuusioteoriat ja teknologinen konstruktivismi. Tekniset uudennokset eivät etene luonnonlain kaltaisesti, vaan ne muokkautuvat käyttäjien ja tekniikan kehittäjien vuoropuhelussa, ja kehityssuuntia on lukuisia. Miten siis sähkökirja etenee teknologisenä uudennoksena? Tähän tutkimuksessa vastataan esittelemällä kirjan sähköistymisen edellytyksiä ennen muuta käyttäjän näkökulmasta.

Vasta näiden runsaiden pohjustusten jälkeen Heikkilä pääsee esittelemään oman tutkimuskysymyksensä ja aineistonsa. Tutkimus koostuu kolmesta osasta. Ensinnäkin Heikkilä on haastatellut keskeisiä suomalaisia kirja-alan toimijoita ja hakenut vastauksia kysymyksiin sähkökirjan valtavirtaistumisen edellytyksistä, valtavirtaistumisen hitaudesta ja sähkökirjan rakenteesta. Toiseksi tutkimukseen on koottu käyttäjiä koskevaa aineistoa. Tämä koostuu haastatteluista, videoinneista ja käyttäjätestauksista. Lopuksi Heikkilä kokoaa aineiston ja tulosten pohjalta oman mallin toimivasta sähkökirjasta.

Väitöskirjassa on selkeitä tuloksia: sähkökirjat ovat yleistyneet siellä, missä on riittävä ekosysteemi eli aineistoa on saatavilla. Jotta sähkökirja voisi valtavirtaistua, laitteiden ja ohjelmistojen tulee olla yhtä vaivattomia kuin painetun kirjan. Jos sivun vaihtaminen tai lukukohdan etsiminen on hidasta, on sähkökirjan pystyttävä tarjoamaan muita etuja, jotka kompensoivat käytön harmeja. Laitteiden liikuteltavuus ja keveys ja näytön ominaisuudet ovat ratkaisevia. Sähkömusteen tulo viime vuosikymmenellä paransi nopeasti laitteiden käyttökelpoisuutta. Kirjaan saatavat liekapalvelut (alleviivaukset, kirjanmerkit, tekstihaut, interaktiivinen sisällysluettelo) parantavat käytettävyyttä.

Lopuksi Heikkilä esittää oman Bok-sähkökirjamallinsa – taideteollisen tutkimuksen suunnitteluosan – johon hän kokoaa toimivan sähkökirjan ominaisuudet lähtien tekniikasta, näytön ominaisuuksista, kansien muotoilusta ja materiaalista, näkymiin ja navigointiominaisuuksiin ja päätyen lopuksi kirja-alan ekosysteemien toimivuuteen. Malli on erinomainen tiivistys siitä, miten monipuolisesta kokonaisuudesta on kysymys. Samalla se on opettavaista luettavaa jokaiselle, jonka mielestä ”digitalisaatio” on yleisnimitys kaikelle hyvälle ja modernille.

Siirtyminen painetun kirjan käyttöliittymästä sähköiseen vaatii monia ratkaisuja, joita ei vielä ole mietitty loppuun tai joissa ala on vakiintumaton ja kukin valmistaja tarjoaa omaansa. Sähkökirjatarjonnassa vain kertomakirjallisuus on valtavirtaistunut. Muiden lajien kehittäminen on kesken, eikä ole vielä kokonaiskuvaa, kuinka paljon rikasteita esimerkiksi tietokirjallisuuteen voi ja tarvitsee niin, että lukeminen pysyy lukemisena

eikä muutu selailuksi. Myöskään verkon ja kirjan yhteenliittymistä ja perustavaa ristiriitaa ei ole pystytty ratkaisemaan: kirja on suljettu ja lineaarinen, verkko on avoin ja navigoitava.

En arvioi Heikkilän työtä väitöskirjana; ne arviot on esitetty muualla. Pidän Heikkilän teosta erinomaisena ja uraauurtavana tietoteoksena, joka antaa hyvät välineet sekä sähkökirjojen kehittämiseksi että laajemmalle keskustelulle sähköisestä julkaisemisesta. Kirjan alkuosan katsaukset ovat hyödylliset ja ohjaavat ajantasaisen tutkimuksen lähteille.

Kirjassa on tiivis kuvaus kirjan sähköistymisen vaiheista, lähinnä 1970-luvulta tähän päivään, mutta mukana on myös anekdoottimaisia historiallisia katsauksia. Heikkilä kertoo muun muassa belgialaisesta Paul Otletista, joka haaveili 1900-luvun alussa maailmanlaajuisesta tietoverkosta Mundaneumista, joka yhdistäisi maailman kaikki kirjat. Toinen varhainen visionääri, ranskalainen Octave Uzanne ennusti gutenbergiläisen kirjan kuolemaa 1890-luvulla, kun fonografit yleistyivät ja lehdet ja kirjat jaeltaisiin kaapeleita pitkin yleisölle. Näitä voisi sitten kuunnella liikennevälineissä, ravintoloissa ja kadunkulmien kolikkoautomaateissa.

Hyvän tietokirjan tapaan Heikkilän kirjassa on loppuun koottu hakemistoksi keskeinen sanasto määritelmineen. Se auttaa koko kirja-alaa keskustelussa. Heikkilä täyttää yhden käsitteellisen aukon tarjoamalla käyttöön termin permediaalisuus, jolla hän kuvailee sitä, että yhden median läpi katsotaan toista, esimerkiksi sähkökirjaan yhdistetään liekapalvelu (ennen puhuttiin ”rikastamisesta”), jolla pääsee sanakirjaan tai muuhun tietolähteeseen.

Vielä lopuksi joukko kiinnostavia huomioita, joita kirjassa on lukuisia ja suosittelen kaikkia poimimaan lisää. Suomessa sähkökirja on yleistynyt ennen muuta kertomakirjallisuuden julkaisemisessa. Sähkökirjan kuviteltiin aluksi sopivan nuorille lukijoille, mutta innokkaimmin sähkökirjan ja lukulaitteen ottivatkin vastaan 40–50-vuotiaat lukijat. Sähkökirjan vastaanottoon vaikuttaa se, millaisia analogioita lukija käyttää: pitääkö hän sähkökirjaa kirjana vai tietokoneena. Ruudulta lukeminen muuttuu selailuksi, jos navigointimahdollisuuksia on runsaasti. Sopiva määrä palveluja edistää lukemista, liiat mahdollisuudet haittaavat. Sosiaalinen lukeminen tuo uusia palveluja sähkökirjan ympärille.

Vielä yksi kehu aiempien kehujen lisäksi: Heikkilän kirja on tavattoman sujuvaa kieltä, ja sitä on helppo lukea, vaikka aihe vaatii jatkuvaa käsitteellistä tarkkuutta ja uusien jaotusten oppimista. Suosittelen teosta kaikille kirjoista, lukemisesta ja teknisistä innovaatioista kiinnostuneille.

Entä miten on tulkittava kirjan nimi: Tämä ei ole kirja? Mitä Magritte-alluusiolla (”tämä ei ole piippu”) on annettavaa tässä? Vastattakoon vaikka kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta: esinemäinen kirja on vasta alusta, kirjaksi se muuttuu, kun se luetaan.